

PROFILIAI

VITALIJUS MAZŪRAS: prieš ketvirtį amžiaus

Režisierius ir dailininkas V. Mazūras tarsi sujungė du pradus: giluminį lietuvių liaudies meno išgyvenimą ir priklausymą europietiškam avangardui – 7-ojo dešimtmečio bangai. Vienkiemis ir avangardas: Lietuvos žemė ir Europa.

Septintojo dešimtmečio avangardo banga atnešė pasauliui ypatingos prigimties skulptorius, užaštrintai jautusius grotesko, lūžio formą. Jų skulptūroje glūdėjo tragedija: sudarkyta skulptūros forma išreiškė mirtį nešančių totalitarinių režimų, Antrojo pasaulinio karo sugriautus žmonių likimus. Tas skulptūras galima palyginti su Picasso „Gernikos“ personažais – žmonijos nuolaužos, skutai. „Ar tai Jūsų darbas?“ – paklausė dailininko vokiečių karininkas. „Ne, jūsų!“ – atsakė maestro.

Jauni Europos skulptoriai kūrė savąją „gerniką“. Jų netenkino skulptūros statika, jie troško animuoti savo objektus. Toks buvo vokiečių Peteris Schumannas, nuo savo groteskiškos skulptūros žengęs teatro link (sukūrė savo teatrą Amerikoje, žymųjį *Bread & Puppet Theatre* Niujorke, kurį vėliau perkėlė į Vermonto valstiją; jo skulptūros ėmė vaidinti vietoj lėlių). Toks buvo Józefas Szajna, lenkas, fašistinių konclagerių kalinys. Jo skulptūros – karo aukos – įsikūnijo scenografijos objektuose.

Toks buvo Vitalijus Mazūras, lietuvis, dailininkas avangardistas, sukūręs savo pernelyg išraiškingų medinių skulptūrų animacijos teatrą. Išraiškingumo perteklius perėjo į judesio energiją. Taip buvo apmetami keisto teatro kontūrai. Lėlė ten įgydavo magišką galią – ji diktavo aktoriui, kaip su ja elgtis. Atsimenu: kiek Vilniuje būta kalbų – ar dailininkas gali būti režisieriumi? Ar jis turi teisę?

O tuo metu pasaulyje kūrėsi dailininko Roberto Wilsono teatras ir to paties P. Schumanno. Amerikoje niekam nešovė į galvą prašyti jų režisieriaus diplomo. Pasaulyje kūrėsi dailininko teatras, kuris gilinosi į mirties, žudymo, smurtinės žūties temas. Tragizmas pulsavo jų spektakliuose – P. Schumanno „Žanoje D'Ark“, R. Wilsono „Persefonėje“ ir V. Mazūro „Pelenų antelėje“.

Šiandien aš įrašau V. Mazūro kūrybą ir jo teatrą į pasaulinės kultūros kontekstą. Tuo metu visi gyvenom už geležinės sovietų uždangos, ir žinios apie tai, kas vyksta atvirajame pasaulyje, mus pasiekdavo tik slapta. Bet vis dėlto pasiekdavo! Ir Maskvoje įsigudrindavome prisirankioti pagrindinių žinių apie pasaulio režisūrą, ypač apie P. Schumanną.

Šių metų spalio 24-ąją Lietuvos kultūros ministerijoje vykusioje mokslinėje konferencijoje „Lėlių teatras Vilniuje: tradicijos, įtakos, atradimai“ dalyvavo ir žinoma lėlių teatro tyrinėtoja, Rusijos menotyros instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, Moldovos mokslų akademijos garbės daktarė IRINA UVAROVA, kuri pasidalijo prisiminimais apie pirmuosius susitikimus su lėlių teatro režisieriumi ir dailininku Vitaliju Mazūru.

Scena iš spektaklio „Pasaka apie stebuklingą berniuką“. Režisierius ir dailininkas V. Mazūras, Vilniaus teatras *Lėlė*, 1974. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

Scena iš spektaklio „Žemės dukra“. Režisierius ir dailininkas Vitalijus Mazūras. Vilniaus teatras *Lėlė*, 1981. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

Paaiškėjo, kad kuo radikalesnis avangardisto gestas, tuo aiškiau apnuoginamos giluminės žmogiškosios kultūros šaknys. Tiesą sakant, taip buvo visada, ir tai pasirodė dėsninga. Tokiems dailininkams kaip Malevičius, Kandinskis ir Čiurlionis atsivėrė, kaip sako psichologai, pasąmonės bedugnės.

Pasąmonės zonoje slypi sapnai ir pusiau primiršti vaizdiniai, žinomi žmogui nuo pat pirmųjų laikų. Paėmęs lietuvių liaudies pasaką, Salomėjos Nėries paverstą poema, V. Mazūras įpuolė į senovinio mito gelmes. Jis buvo tik spektaklio „Eglė žalčių karalienė“ scenografas, tačiau kokia tai buvo scenografija!¹ Lėlė, pinta iš žilvičio vytelių, be veido, nes žmogus dar neatsiskyrė nuo gamtos tiek, kad pamatytų savo paties veidą.

Ši Kauno „Eglė, žalčių karalienė“ buvo kitokia, niekas joje nepriminė įprastinių lėlių. Vietoje veido buvo tarsi aštrūs ašmenys – taip kampu jungėsi dvi veido pusės. Veidas be žmogaus bruožų, tik dvi žvilgančios lyg gyvatės negeros akys. Pavidalas priminė medinę kaimišką skulptūrą... Ne, šita Eglė su gyvatiškai besiranganciais plaukais buvo artimesnė žalčiams nei savo žmogiškajai giminei, tarsi žinomo siužeto mums nežinoma pusė. Ši „Eglė...“ sutrikdė tradicinės mokyklos lėlininkus, mūsų nesunaikinamas prisitaikymas prie realizmo stūmė kritikus į akligatvį.

Gal V. Mazūrai atsivėrė ir tapo suprantama mito kalba? Pažinojau poetą Genrichą Sapgirą, jis skundėsi, kad staiga ranka ėmė rašyti visiškai jam nežinomus žodžius, kurie patys rikiavosi eilėmis. Paaiškėjo, kad jis rašė, berods, šumerų kalba, senovine ir pamiršta. Atvejai reti, bet vis dar pasitaikantys. Kalbant metaforiškai, V. Mazūrai atsivėrė sanskritas, indoeuropiečių kalba, kurios šaknys yra ir lietuvių kalbos ištakose. Sanskritu buvo užfiksuotas mitas apie Didžiąją Gyvatę, vandenų ir požemio turtų valdovę. Chtoniškoji Gyvatė perveria savimi Pasaulį. Jeigu menininkui atsivėrė mitas, jis jau gali mąstyti ne spektakliu, o ritualu.

Taigi Eglės tragizmas dar laukė naujo, grynesnio ir gilesnio, įkūnijimo. Šįkart Vilniaus teatre *Lėlė* V. Mazūras buvo visateisis autorius – ir dailininkas, ir režisierius, nes kitaip ir būti negalėjo². Manau, tai buvo aukščiausias jo talento skrydis. Rusiškai tokiais atvejais sakoma: Dievas pridėjo ranką. Man teko laimė pamatyti ir visam gyvenimui įsiminti chtoninės dievybės ir žemiškos moters santuokinio susijungimo ritualą. Ši scena – tai geriausia, ką pavyko pamatyti teatre per visą mano ilgą gyvenimą.

Žilvinas ir Eglė užsidėjo keistas kaukes-kaukoles. Kaukoles, tarsi iškeltas iš pirmųjų kapinyno. Iškasamos kaukolės – ritualo kaukės. ...Eglė su molio dubeniu ant kelių. ...Žilvinas, liejantis iš siauro indo vandenį į Eglės dubenį. Laimingas moters riksmas ir ugniagesių žarna, liejanti (pasiruošusi išlieti) vandenį, besiranganti po visą sceną, – įvaizdis didžiojo šventojo Žalčio, vandenų valdovo, pažinusio meilę moteriai.

Visiškai atskleidęs pasaulio vandenų paveikslą V. Mazūras negalėjo išvengti ugnies įvaizdžio. Viktoras Novackis, maskvietis V. Mazūro draugas ir uolus jo unikalaus talento gerbėjas, pasakojo man apie Vitalijaus sumanymą: Eglės grįžimo atgal, iš jūros dugno į žemę, scenoje jis norėjęs pastatyti didžiules abstrakčias formas, išlankstytas iš vatmano, kurios Eglei priartėjus turėjo sudegti, palikdamos apanglėjusius kontūrus ir pelenus. Sumanymas, kuris negalėjo būti įgyvendintas mūsų scenoje, – nebūtų leidusi priešgaisrinė apsauga. Bet aš tikra – vandens ir ugnies sandūra šioje „Eglės...“ versijoje buvo neišvengiama, kadangi čia aidėjo indoeuropietiškojo mito reikalavimas, mito apie vandenų valdovo ir ugnies valdovo, dievo Agni, susirėmimą.

¹ S. Nėris, „Eglė žalčių karalienė“, rež. Stasys Ratkevičius, Kauno valstybinis lėlių teatras, 1968.

² M. Martinaitis, „Žemės dukra“, rež. ir dail. V. Mazūras, 1981.

Tokios radikalios kosminio mastelio naujovės stulbino, pykdė ir trikdė. Tuo metu visoje sovietinėje erdvėje radikalizmas buvo nepriimtinas. Mūsų teatras dar nežinojo tokios meninės kalbos, nesuprato archajiško formos apibendrinimo.

Sakoma – savame krašte pranašu nebūsi. Už Lietuvos ribų, Maskvoje, susikūrė, galima sakyti, „Mazūro garbintojų štabas“ – ir V. Novackis, ir mes visi buvome uolūs jo kūrybos pro-paguotojai. Tuo metu į Uralo miestų lėlių teatrus suvažiavo kurti inteligentiški, apsišvietę ir protingi žmonės. V. Mazūro kūryba jiems buvo žinoma, jie jautriai įsiklausydavo į žinias, pasiekiančias Magnitogorską ir Tiumenę.

Dabar sunku prisiminti bent apytikslią schemą giluminio mito, su kuriuo dirbo V. Mazūras. Bet ir tada, kai jo spektaklių išpūdziai buvo švieži, išversti pirmąkart įvaizdžius į šiuolaikinės žmonijos kalbą, o dar į rusų kalbą, buvo siaubinga užduotis.

Kiek vargta stengiantis aprašyti nepamirštamą spektaklį-apeigas „Baltas Niekas“³ Scenoje nebuvo įvykių, tik lygus ir nepasirengusiai akiai nepagaunamas gamtos alsavimas. Pavasarį arba rudenį atliekamas apeigas galima aprašyti formaliai, tačiau neįmanoma perteikti, kaip apeiginis gestas yra susijęs su gamtos pirmąkart išgyvenimu. Tik visam laikui įsiminiau balionėlį ant lazdelės, baltą pūką ant viršugalvio ir raudoną marškinėlio piltuvėlį. Jo beveidį buvimą ir netikėtą pasirodymą skirtingose vietose... Dvi moteris, jį globojančias, ... fleitos balsą. Staiga radosi koplyčia, siaura lyg inkilas, durelės atsivėrė – o ten sėdėjo Jis su savo baltu pūku ir raudonu piltuvėliu. Tik jau išaugęs, kaip rudenį išauga stiebas ir varpa. Kaip visa tai aprašyti, kad nebūtų rašinėlis „Metų laikų“ tema?

O „Pelenų antelė“? Lėlių judėjimo, pagal mūsų šaknį lėlių teatro supratimą, ten nebuvo⁴. Su-prasti, kas vyko keliaaukštėje ervėje, galėtume ne mes, o senieji graikai – jie turėjo panašų „vaizdų teatrą“. V. Mazūro spektaklyje buvo skudurinė lėlė-mergaitė – vargšė našlaitė siaubo sklidinomis akimis ir prie lūpų prispaustomis rankutėmis riksmui užgniaužti. Raitelis ant žirgo – kalėdi-nis meduolis. Kaukės-raganos baisiais skarmalais blaškosi apačioje. Siužetas apie pelenę, pelenų mergaitę, išvartą nuo židinio į pelenų duobę. Čia dar būta ir vidinio siužeto – siaubo. Siaubas, kurį sukėlė atplėšimas nuo šeimos, nuo židinio, visiškas bejėgiškumas ir pasmerktumas.

Turėjau galimybę pamatyti trečiąją „Eglė...“; tikrą žalčių karalienę⁵. Scenoje viskas pri-minė pažįstamą V. Mazūro estetiką ir tuo pat metu – kažkas įvyko. Liko medis kaip materija trobai ir spektakliui pastatyti. Tik nebėra būtinybės apnuoginti gamtos suformuoto medinio paviršiaus grožio, priešingai, viskas padengta dažais. Tokia mėlyna spalva naudojama rūpes-tingai prižiūrimame kaimo ūkyje. Vyras ir Moteris atėjo į jūros pakrantę. Pakėlė mirusią pa-ukštę, ta nuskrido, numetusi žemėn kiaušinį. Čia jie ir pradėjo statyti šulinį iš mėlynų sijų. Radosi namas-būdelė ir užgimė daugybė mažų baltų vaikų; viena galvutė pažymėta raudonai – ji ir bus Eglė karalienė. Būtų visiška Adomo ir Levos idilė, jei ne pikta lemiančios velnio akys. Iš arčiau velnias panašus į girinį, tačiau patrauklumo iš jo neatimsi. Ir nerūpestinga muzika. Prasideda lošimas kortomis ir žmonės iš karto tampa kvaili ir godūs. Iš kortos iššoka Pikų tūzas: velnias vėl pasirodys mergaitės raudonais kaip ugnis plaukais. ...Bangos, žydros, ne! Melsvos, permatomos pagalvės – ką pranašauja šita atkakli melsvuma? Man ji susisiejo su trečiuoju nariu žodžių junginyje „Eglė žalčių karalienė“.

Pirmosiose V. Mazūro versijose nebuvo remiamasi į sąvoką „karalienė“. Ir štai nuostabi karūnavimo scena – mantija, karūna nuleidžiami iš viršaus. Kompozicija – du karališkieji as-menys su vaikais. Karalius ir karalienė geria iš kriauklės valdžios gėrimą.

³ S. Geda, „Pasaka apie stebuklingą berniuką“, rež. ir dail. V. Mazūras, Vilniaus teatras *Lėlė*, 1974.

⁴ M. Martinaitis, „Pelenų antelė“, rež. ir dail. V. Mazūras, Vilniaus teatras *Lėlė*, 1971.

⁵ Vilniaus teatro *Lėlė* spektaklis „Eglė žalčių karalienė“, rež. ir dail. V. Mazūras, 2007.

Scena iš spektaklio „Eglė žalčių karalienė“. Režisierius ir dailininkas Vitalijus Mazūras. Vilniaus teatras *Lėlė*, 2007. Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

Čia esama kažko nauja V. Mazūrai, kaip nauja po dažų sluoksniu atsidūrusi mediena. Galvojo apie tai Vitalijus ar ne, bet mėlyną arba sodriai žydrą pradą visko, kas čia reiškia gimtąją žemę, aš suprantu taip: mėlynas karalių kraujas, priimtas ir suvoktas valstietišškai. Galbūt klystu, tačiau tik atsimenu šią Eglę. Karalienė! Karaliaus žmona. Ir tada visai kitaip nuskamba žiaurių Eglės brolių-išgamų susidorojimas su karališkuoju mėlynuoju krauju.

Galbūt Vitalijus pasakys, kad viską išsigalvoju. Jis turi tokią teisę. Net jeigu mano išgalvojimas klaidingas, jis atsirado melsvam ar žydram lauke, kurį suarė Mazūras, Menininkas, kuriuo aš tikiu nuoširdžiai ir visiškai rimtai.

P. S. Žinoma, galima būtų kalbėti apie postmoderno posūkius, daug ką nulėmusius naujoje trečiosios „Eglės...“ estetikoje. Man gi atrodė svarbu pažymėti, kas nauja šios „Eglės...“ versijos turinyje, kas siejosi su melsva arba žydra spalva, išsiliejusia ant spektaklio.

...Viename kibire sumaišė jūros melsvumą ir dangaus žydrumą – gavosi spalva, kuria kaimė galima nudažyti praustuvą ir tvorą. Jeigu tokia spalva aplietum marškinius ir rąstus, atsirastų keistas paveikslas postmoderno, kuris ėmėsi perkurti visus siužetus, perdažyti visus paveikslus. Postmodernas sugebėjo susidoroti su visa pasauline kultūra, išspraudęs ją į Prokrusto lovą, kur visos audros ir visos aistros apmalšo. „Kultūra pavargo“, – pasakė Jurijus Lotmanas. Postmodernas rengia žmoniją finalui – tai paskutinis patepimas prieš pabaigą: ką gali žinoti, galbūt mums laikas apleisti planetą, kaip kažkada ją apleido ropliai...

IRINA UVAROVA